

Human as Method in the Thought of Anthony Giddens

Hadi Mousavi (Assistant Professor of Hawzah & University institute, hmousavi@rihu.ac.ir)

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2024/01/14

Accepted: 2024/02/04

Key Words:

Giddens,
human,
social sciences,
modern man,
late modernity,
body and identity,
methodology

EXTENDED ABSTRACT

Human as an ideal and human as a creature living in the current state of any society are two debatable dignity in social sciences and humanities. This initial separation of these two aspects of human being can make us more familiar with the identity of social sciences and humanities. Thoughts that have produced a multitude of theories, terms and vocabulary in economics, sociology and other fields of science. Anthony Giddens is one of the thinkers who considered these two dignity in his social studies, and therefore, studying his works can show us how to distinguish between the methodological knowledge of human and the human knowledge as a fact. In the first stage, he conceptualizes human based on the theoretical requirements of late modernity, and in another stage, he applies this formulation to the study of human in the recent modern period which he call in late modernity. A person whose personality is summed up in the body and therefore the management of the body is considered as a matter of human agency; Where morality and religion have lost their place as matters of identity, and even the possibility of death entering to shape the personality as the reality of the human world is kept away from the eyes as an obstacle on the way to crush the human and human identity in the late modernity.

The method of this article is based on the review and analysis of those methodological works of Anthony Giddens, in which man is

manifested in a theoretical and methodological form. In such a way, when we talk about the role of consciousness, the limits of consciousness, the existence or non-existence of consciousness in the theories of structuralism, functionalism or other theories, it is actually where we see the reflection of human and human consciousness in social sciences. When we talk about structures and the extent of their influence on the behavior and consciousness of the agent, we have actually talked about the forced effects of the environment on human behavior and will. Therefore, in both cases, we have been looking for manifestations of the reflection of the human image in the theories. This method is actually a method to discover the methodological dignity of human beings in the formation of different social science approaches. When these methodological elements of Giddens' view were extracted, an attempt was made to reopen the second part of social science studies that pay attention to human identification, and that is focusing on a person who lived, grew, and his personality was formed in a certain time-space period. He has finally left the world. This second part of human studies is possible based on that theoretical part. And in fact, the theoretical part acts as a method and a model to identify the actual human being. The theory of structuration in Giddens' thought acts as the part of the method of human knowledge, and the knowledge of modern human personality is actually the application of the method in the identification of human reality. Therefore, we see the manifestations of human knowledge in both theoretical and real areas in Giddens' works.

With this definition, the issues that arise for modern man are all part of the second part of human knowledge in social sciences. These issues include the existential questions that arise for humans and are answered or silenced in a social way. The problem of the body as the human self, which in the modern period displays a manifestation of one's personality in front of others. The issue of anxiety and basic

trust, which is considered the basis of modern personality. In this case, the management of the body becomes more important than the management of the soul because the essence of the identity of people is manifested in their bodies. Therefore, body management can be considered as being the agent. In this case, another issue for modern man is the issue of ethics. Because according to the institutions that Giddens enumerates for the modern world, which include capitalism, militarism, surveillance and industrialism, ethics does not find a special place in this world. These institutions change everything based on their requirements and leave nothing fixed for human life, and ethics is one of these things. Therefore, one of the elements that is crushed under the gears of the modern world is morality. The term lifestyle also emerges from this; where human is faced with different patterns of modern life and many choices are in front of him and he is forced to choose between them. If there is only one model in front of man, it is no longer possible to talk about lifestyle.

Finally, modern human reaches a zero point where everything ends. And that point is nothing but death. With this definition, the memory of death is an uncontrollable danger for the modern personality, which cannot be controlled and managed, and on the other hand, it cannot be approached in order to gain an experience of facing it and develop the personality beyond it. It is necessary to hide death as much as possible from everyone's view and normalize it in a way that is kept away from our eyes. The end of the modern personality occurs at this real point in life; A reality that modernity does not want people to face; Because the unreality of the fundamental existential security and the fundamental trust desired by modernity is revealed .

Human knowledge in social sciences is not only a content and data, but the main part of human knowledge in social sciences is the methodological knowledge of human beings; Where the main theories and concepts of humanities and social sciences are formed

through it. In this regard, Giddens has identified two types of human knowledge in social sciences. In the first type, the ideal man in the world of modernity is studied in a theoretical way that forms the system of concepts of Giddens's structuration theory and in this case the social theory is formed, but in

the second type, Giddens uses this theory of human being to explain the human in the modern world.



انسان به‌مثابه روش در اندیشه آنتونی گیدنز

هادی موسوی (استادیار، فلسفه علوم انسانی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران؛ hmousavi@rihu.ac.ir)

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۵

واژگان کلیدی:

گیدنز،

انسان،

علوم اجتماعی،

انسان مدرن،

مدرنیته متأخر،

بدن و هویت،

روش‌شناسی

چکیده

انسان به‌عنوان امر ایدئال و انسان به‌عنوان موجودی که در وضعیت فعلی هر جامعه‌ای در حال گذران زندگی است، دو حیثیت قابل‌بحث در علوم انسانی و اجتماعی هستند. این تفکیک اولیه از این دو حیث از انسان می‌تواند ما را در مواجهه با هویتی تحت عنوان علوم اجتماعی و علوم انسانی بیشتر آشنا کند. افکاری که انبوهی از نظریه‌ها و اصطلاحات و واژگان را در اقتصاد، جامعه‌شناسی و دیگر رشته‌های علوم تولید کرده‌اند. آنتونی گیدنز از جمله اندیشمندانی است که این دو حیثیت را در مطالعات اجتماعی خود در نظر گرفته و از این‌رو مطالعه آثار او می‌تواند به ما نشان دهد که چگونه میان شناخت روش‌شناختی انسان با شناخت انسانی که واقع شده است تمایز بنهیم. او انسان را در مرحله اول براساس اقتضانات نظری مدرنیته متأخر صورت‌بندی مفهومی می‌کند و در مرحله‌ای دیگر این صورت‌بندی را برای مطالعه انسان در دوره اخیر مدرن به‌کار می‌گیرد. انسانی که شخصیت او در بدن خلاصه می‌شود و بنابراین، مدیریت بدن به‌منزله امری به‌عنوان عاملیت انسانی تلقی می‌شود؛ جایی که اخلاق و دین به‌عنوان امور هویت‌بخش، جای خود را از دست داده و حتی امکانی برای ورود مرگ برای شکل‌دهی شخصیت به‌عنوان واقعیت جهان انسان از چشم‌ها دور نگه داشته می‌شود تا مانعی بر سر راه خرد کردن انسان و هویت انسانی در دوره مدرن اخیر نباشد.

مقدمه

مطالعه انسان در آثار اندیشمندان علوم اجتماعی معاصر غرب از آن رو اهمیت دارد که ما را با نگاه‌های کلان روش‌شناختی و علمی حاکم بر جوامع دانشگاهی غرب و طبیعتاً تصویری که ایشان از خودشان دارند و ایدئال‌هایی که برای انسان در نظام‌واره علم ترسیم می‌کنند آشنا می‌کند. بدین واسطه علمی که مبنای آنها انسان و جامعه انسانی نهاده شده است که در واقع، دانش‌هایی برای تنظیم زندگی ایشان است برای ما به فهم درمی‌آیند. این نگاه از این رو برای ما اهمیت دارد که نشان می‌دهد شبکه حکمرانی که بخش‌های مهمی از جهان را در اختیار گرفته، قصد گسترش دایره حکومت خود از نظر فکری، فرهنگی و... را دارد، از چه روش‌های علمی، با چه ایده‌ها و چه اهدافی و البته چه نوعی از ابزارها و فن‌آوری‌های انسانی این کار را پیش می‌برند؛ ایده‌هایی که در بهترین شکل، آن را در جوامع خود اجرا کرده‌اند. این ایده هدف نهایی برای علوم اجتماعی و نظریه اجتماعی را می‌توان در کتاب جهان رها شده (گیدنز، ۱۳۸۷) آنتونی گیدنز به روشنی مشاهده کرد؛ جایی که او بر آن است ضمن تبیین اهداف حاصل‌ناشده از مدرنیته در تسلط بر جهان، با بازشناسی وضعیت خود، برای نیل به جریان پسمدرنیته جهت سلطه مجدد بر جهان توشه برگیرد.

از جمله این مفاهیم و بلکه شاه‌کلید فهم نظری این ابزار فکری برای القای نگاه علمی به جامعه، مفهوم «انسان» است. در دیدگاه گیدنز این مفهوم در شکل روش‌شناختی که به خود گرفته است، در دو منطقه کلی متجلی می‌شود: مرحله نخست آنگاه که نظریه او به موضوع جاری علوم اجتماعی یعنی بحث ساختار و عامل ورود پیدا می‌کند؛ و مرحله دوم آنجاکه این چارچوب نظری و مفهومی به مثابه ابزاری برای وی در راستای فهم وضعیت جدید جهان غرب و انسان برساخته این جهان نقش ایفا می‌کند؛ بدین معنا که شناخت انسان مدرن ناشی از سازوکارهای روش‌شناختی ممکن می‌شود که از طریق عناصر ایدئال انسانی در قالب نظریه درآمده‌اند. انسان‌ها در این حالت، موجوداتی در موقعیت خاص فضا-زمانی ذیل نظام‌های اجتماعی و واقعیت‌های دوره تاریخی و فرهنگی خاص به خود زندگی می‌کنند.

بنابراین، شناخت روش‌شناختی از انسان، شناخت انسان واقع‌شده در علوم اجتماعی را ممکن می‌سازد. از «انسان اول» (= انسان ایدئال) یک رویکرد نظری و انتزاعی و کلی قابل استخراج است که بدان واسطه می‌توان ضمن شناسایی «انسان واقع‌شده»، نسبت آن با اجتماع را نیز به دست آورد. در واقع، اگر در رویکرد علمی و نظری خود جای عملکرد اراده انسان و ساخت‌وسازهای انسانی را در برابر اجتماع باز بگذاریم، به همان میزان نیز جامعه بر شخصیت و هویت انتزاعی ما از انسان نفوذ کرده، قدرت پیدا می‌کند. از این رو انسان و اجتماع انسانی، دو مؤلفه مرتبط با یکدیگرند که هم در رویکرد نظری حضور دارند و آنها را می‌توان در نسبت‌سنجی با یکدیگر تقریر کرد و هم در واقعیت رخ داده. گاه واقعیت‌های رخ داده در جهان انسانی و اجتماعی بدان میزان قوی هستند که ما را وامی‌دارند با توسعه‌بخشیدن به نگاه‌های محدود نظری خود بتوانیم واقعیت رخ داده را ببینیم. در غیر این صورت از منطقه‌هایی از واقعیت که قادر به دیدن آنها نیستیم، آسیب خواهیم دید. ندیدن ما نیز به دلیل در اختیار نداشتن عناصر نظری کافی برای دیدن واقعیت است.

گیدنز نشان می‌دهد چگونه دیدگاه‌های مختلف در علوم اجتماعی با نگاه‌های محدود خود مانع دیدن واقعیت‌هایی از جهان انسان و اجتماع شده‌اند و چگونه دیدگاه‌های ضعیف مدرن نتوانسته‌اند پایه‌های نهادی دنیای پیچیده و بسیار متلاطم امروز را ببینند و براساس آنها تغییرات گسترده جهان امروز را توضیح دهند. چگونه برخی دیدگاه‌های فلسفی تنها با غرق شدن در انتزاعیات یا با نگاه‌های محدود و توجه به موضوعات دم‌دستی در مفاهیم و گزاره‌های گسسته از جهان غرق شده‌اند؟ گیدنز در رویکرد نظری خود نشان می‌دهد چگونه علوم اجتماعی بر تصویری از عامل انسانی و ساختارهایی بنا شده است که به واسطه آنها کنشگری می‌کند و بدین واسطه به ساختارها وجود می‌بخشد. از این رو، گیدنز در بحثی گسترده در رویکرد انتزاعی و مفهومی خود با تصویری از «انسان ایدئال انتزاعی» و البته «ساخت» به عنوان نماینده اجتماع در درون آن کار می‌کند که قوام‌بخش نظریه است. از سوی دیگر، در بخش دوم اندیشه خود به سراغ جامعه و انسان واقع‌شده در دوره مدرنیته اخیر می‌رود و تلاش می‌کند

مدرن، و مدرن اخیر به منزله موضوع بررسی شده است. بنابراین، در ابتدا انسان به منزله روش در اندیشه‌گیدنز را مطرح می‌کنیم و در مرحله دوم، تطبیق آن روش بر موضوع ویژه خود در دوره مدرن و مدرن اخیر را نشان خواهیم داد.

۱. انسان ایدئال نظری به منزله روش

دیدگاه‌گیدنز در خصوص انسان در معنای اول آن، که کارکرد نظری و مفهومی دارد، را می‌توان در نظریه او با نام «ساختارپردازی» (= structuration) جستجو کرد. این نظریه از یک سو سازه مفهومی جدیدی در برابر کارکردگرایی و ساختارگرایی در علوم اجتماعی است که آگاهی عامل را دست‌کم گرفته‌اند و از سوی دیگر، موضعی در برابر اندیشه فلسفی غربی و به ویژه فلسفه تحلیلی دارد که بر عنصر التفات انسانی بیش از اندازه تمرکز می‌کنند. این راه میانه موجب شد گیدنز با بهره‌گیری از برخی عناصر فلسفی و نیز برخی از عناصری که از سنخ نظریه اجتماعی هستند، بتواند عناصر اصلی سازنده کنش انسانی که عبارت از «آگاهی» و «ساخت» باشد را نمایانگر کند. از همین رو است که مسئله ساخت و عامل نیز در این خصوص وارد می‌شود و به گونه‌ای مخصوص به این نظریه پاسخ می‌دهد.

تجلی کنش و عامل در نظریه ساختارپردازی

مسئله ساخت و عامل در گذشته معمولاً به صورت دوگانگی فرد و جامعه، یا دوگانه کنشگر و نظام اجتماعی دیده می‌شد. به نظر گیدنز با وجود قدمت این بحث هنوز به شکل اندیشه‌ای پرداخت نشده باقی مانده است. از منظر او درباره فرد طوری صحبت می‌شد که گویی روشن است فرد چیست، و همین‌طور در مورد جامعه. این امر او را واداشت تا در بازتعریفی جدید از این مسئله، آن را در قالب صورت‌بندی جدید و حتی با اصطلاحی جدید بررسی کند. اصطلاح ساختارپردازی (structuration) از زبان فرانسه گرفته شده است (پیرسون، ۱۳۸۰، ص ۱۳۱-۱۳۲) و گیدنز در این نظریه قصد دارد نشان دهد هم فرد، هم جامعه و هم نسبت آنها و البته دادوستدهایی که با یکدیگر دارند، نیازمند کاوش‌های عمیق‌تری است.

عوامل، روند شکل‌گیری و قوام شخصیت این انسان، و درنهایت، پایان وجودی او با مرگ را نشان دهد. او نشان می‌دهد چگونه نهادهای جهان مدرن با واقعیت‌های انسانی و اخلاقی مقابله می‌کنند تا انسان مدّ نظر خود را براساس اقتضانات مدرنیته برسانند و چگونه تلاش دارند تا واقعیاتی را که پیش روی انسان قرار دارد به عنوان اموری بیرونی و بیگانه تلقی کنند و نقش آنها را در شکل‌گیری شخصیت انسانی کم‌رنگ یا نفی کنند. این نهادها تلاش دارند پدیده مرگ را نیز در اختیار گرفته، آن را نفی کنند. این درحالی است که نظام برساخته مدرن گرچه در برابر واقعیت مرگ برای ساختن شخصیت انسان به بن‌بست می‌خورد، اما دست از ساخت وسازهای خود برنمی‌دارد و با تحمیل تقاضاهای خود بر انسان معاصر از آنان ابزارهایی برای تداوم خویش برمی‌سازد.

این ابزارها با احساس شرمندگی در عدم برآوردن اهداف مدرنیته، انسان معاصر را وامی‌دارد تا در روند عادی‌سازی‌های روابط اجتماعی شرکت کند و مدعی است در صورت خروج از روندهای عادی شده^۱ مدرن، امنیت وجودی ایشان (که امنیتی درون اجتماع مدرن است) به خطر می‌افتد. به خطر افتادن امنیت وجودی در دوره مدرن، معادل با از بین رفتن هویت شخصی و احساس وجود است. آنچه بدان انتروپولوژی (= انسان‌شناسی) گفته می‌شود، بخشی از شناسایی «انسان واقع‌شده» است. خلط در این دو تصور از انسان و قرار دادن هر یک به جای دیگر، موجب ورود آسیب‌های اساسی به علم اجتماعی و ایجاد بی‌نظمی‌هایی می‌شود که اصل علم اجتماعی را زیر سؤال می‌برد؛ به نحوی که نه می‌توان «انسان واقع‌شده» و مطالعات انتروپولوژی را برای کارکردهای انسان ایدئال و در معنای اول استفاده کرد و نه می‌توان مطالعاتی در حوزه انسان ایدئال داشت و بدان واسطه توقع شناسایی کافی یا لازم برای شناخت «انسان واقع‌شده» را داشت.

از این رو، ساختار این مقاله را براساس دو نوع نگاه به انسان بنا کرده‌ایم: در یک حالت نگاه به انسان به منزله عنصری روش‌شناختی مدّ نظر قرار داده شده است که مطالب مرتبط با آن ذیل عنوان انسان ایدئال نظری به منزله روش به تفصیل مطرح شده است؛ اما مطالب مرتبط با نگاه دوم به انسان ذیل عنوان انسان

صحبت کردن به یک زبان در محدوده‌های مشخصی، اموری درباره روابط ممکن و موجود در بین مردم را به ما نشان می‌دهد. به‌دیگرسخن، زبان ساخت و شکل دارد؛ اما مرئی و مشخص نیست و فقط تا وقتی «وجود دارد» که واقعاً قسمتی از آنچه را شکل می‌دهد که مردم در زندگی روزانه با استفاده از آن انجام می‌دهند. این است که گفته می‌شود زبان خصوصیت بازگشتی^۱ دارد. از دیدگاه گیدنز برخلاف ساخت‌گرایان، جامعه شبیه زبان نیست؛ اما زبان علامت مهمی به دست می‌دهد که نشان‌دهنده چگونگی پدید آمدن بازگشتی بودن است. «جامعه» می‌تواند به مثابه ترکیبی از اعمال مکرری فهمیده شود که نهادها را شکل می‌دهند. این اعمال به عادات و اشکالی از زندگی بستگی دارد که افراد با آن خو گرفته‌اند. در واقع، افراد صرفاً اینها را در فعالیت‌شان «به‌کار» نمی‌گیرند؛ بلکه این اعمال زندگی است که چستی آن فعالیت را تعیین می‌کند (پیرسون، ۱۳۸۰، ص ۱۳۳).

عامل

عامل و عاملیت بخش دیگری از نظریه ساختارپردازی گیدنز است. با اینکه مباحث فراوانی پیرامون عامل مطرح شده، اما سؤال اصلی در این میان، نحوه تقابل و نحوه نقض دیدگاه‌های رقیب در اندیشه گیدنز است. گیدنز با عبارات مختلف در برابر رویکردهایی مرسوم موضوع‌گیری می‌کند که در مورد چستی عاملیت دیدگاه قابل توجهی دارند. به‌طورنمونه، در مقابل دیدگاه‌هایی که نیت‌مندی را اصل در عاملیت می‌دانند این‌گونه موضع می‌گیرد و تحویل عاملیت به نیت‌مندی را اشتباه می‌داند. همچنین، او در مواجهه با رویکردی دیگر که عاملیت را توصیف‌کنش می‌داند مخالفت می‌کند. او در مورد دیگر ویژگی‌های نظریه ساختارپردازی نیز همین نحوه از برخورد را پیش می‌گیرد (گیدنز، ۱۳۹۶، ص ۴۰).

گیدنز با ورود نیت‌مندی در تبیین عامل مخالفتی ندارد؛ بلکه بر آن است که نیت‌مندی به‌تنهایی نمی‌تواند تبیین‌کننده عاملیت باشد؛ زیرا اگر نیت‌مندی تنها عنصر برای عاملیت باشد، نمی‌تواند دغدغه‌های دانشمند اجتماعی را برآورده کند. عمده‌کسانی که با

کار ویژه گیدنز این است که با درهم‌تنیدن عامل و ساختار به پرداختی جدید از ساختار و عامل برسد. در این ترکیب جدید این خود عامل است که ساختارها را پردازش کرده، آن را در کنش، متجلی می‌کند. به نظر او باوجود همه ابهاماتی که در مورد چستی نظریه اجتماعی وجود دارد، نظریه اجتماعی تنها در موقعیت تقریر کنش انسانی می‌تواند شکل بگیرد (گیدنز، ۱۳۹۶، ص ۱۱). او با این کار چارچوبی هستی‌شناختی در علوم اجتماعی ترسیم کرده است (Edwards, 2016, p. 41)؛ یعنی در عین فاصله‌گرفتن از دیدگاه‌های فلسفی که مسئله علوم اجتماعی را معرفت‌شناختی و با چرخش زبانی تقریر می‌کنند، گزینه چارچوب هستی‌شناختی را به‌عنوان پشتیبان نظریه در علوم اجتماعی در برابر ایشان قرار می‌دهد.

گیدنز در نظریه ساختارپردازی به‌دنبال پایان دادن به ساختمان‌سازی امپراطوری‌های موجود در علوم اجتماعی در جریان‌های رایج است؛ دیدگاه‌هایی که عنصر واحدی را بر دیگر عنصرهای موجود در اجتماع برتری می‌دهند. منطقه اصلی علوم اجتماعی در نظریه او، نه تجربه عامل فردی است و نه هیچ شکلی از تمامیت اجتماعی، بلکه کردارهای اجتماعی است که در طول فضا و زمان منظم شده‌اند. در این منظر، فعالیت‌های اجتماعی انسان همانند برخی امور خود-تولیدگر، بازگشتی است؛ یعنی توسط عامل اجتماعی به وجود نمی‌آیند، بلکه به‌صورت مداوم توسط آنها به‌واسطه ابزارهایی بازتولید می‌شود که ایشان خودشان را از طریق آن اظهار می‌دارند (Cassell, 1993, p. 89). اینکه نظریه ساختارپردازی چگونه دوگانگی بین عاملیت و ساختار را حل می‌کند در شکل ساده‌ای که خود گیدنز توضیح می‌دهد به دو چیز بستگی دارد:

۱. بازنگری در مفهوم «ساخت»: در شیوه انگلوساکسونی درباره مفهوم ساختار، ساخت یک نوع شکل از پیش داده شده و معلوم است و به‌نوعی یک‌شکل مرئی تلقی می‌شود؛ اما گیدنز در این بازنگری تلاش دارد از این ایده خاص در مورد ساخت فاصله بگیرد؛
۲. از ایده‌ای درباره عامل و کنشگر که ساختار تنها در فرد محصور می‌بیند، دور شود. فاعلیت در این نظریه بیشتر به‌مثابه جریان کنش‌های مردم و صفات خودآگاهی ایشان است.

1. reflexive

فرد در کنشگری مرتکب آنها می‌شود، مربوط است؛ به این معنی که فرد می‌توانست در هر مرحله از زنجیره رفتاری معین، به‌طور متفاوتی عمل کند؛ به‌گونه‌ای که هر چه روی داده، بدون دخالت او تحقق نمی‌یافت (همان، ص ۴۰).

گیدنز در توضیح چستی عامل، سه عنصر نظارت بازتابی،^۲ عقلانیت^۳ و انگیزه‌های کنش^۴ را وارد فضای بحث کنشگری می‌کند. او برای توضیح عامل و عاملیت از نظریه لایه‌بندی^۵ استفاده می‌کند؛ نظریه‌ای که برای تبیین کنشگری از هر یک از سه عنصر گفته‌شده در کنار یکدیگر استفاده می‌کند.

اول: نظارت بازتابی

نظارت بازتابی، فعالیت و ویژگی دیرین کنش روزمره است و نه تنها متضمن خود فرد، بلکه متضمن نظارت بر رفتار دیگران نیز هست؛ بدین معنا که، کنشگران نه تنها به‌صورت مداوم بر جریان فعالیت‌های خود نظارت می‌کنند و از دیگران انتظار چنین کاری را دارند؛ بلکه به‌نحوی عادت‌وار بر وجوه موقعیت اجتماعی و فیزیکی که در آن حرکت می‌کنند نیز نظارت می‌کنند (Cassell, 1993, p. 92).

دوم: عقلانیت

منظور از عقلانیت عامل در طول دوره کنشگری، اشاره به دیدگاه نظری عامل و فهم او از زمینه اجتماعی است که در آن کنشگری می‌کند. البته چنین فهم نظری نه متضمن توانایی بیان گفتمانی این دیدگاه نظری در عامل است، نه ناظر به توانایی بیان دلایل به‌نحوی قابل بحث (Ibid). از این رو، این دیدگاه نظری لزوماً در سطح «آگاهی گفتمانی» کنشگر قرار ندارد تا بتواند در مورد آن توضیح نظری بدهد، یا قادر باشد دلایل خود در مورد کنش را

نیت‌مندی کنشگر سروکار دارند، فلاسفه کنش هستند؛ درحالی‌که تبیین ارائه شده توسط آنان در مورد عاملیت، افاده چندانی برای علوم اجتماعی ندارد. از نظر گیدنز در کنش اجتماعی موارد فراوانی هست که عاملان گرچه آن را انجام داده‌اند، اما نیت آن را نداشته‌اند. او برای اینکه نشان دهد عاملیت اجتماعی نیازمند نوعی نگاه وسیع‌تر از نیت‌مندی به عامل است مثال‌هایی را می‌آورد تا نشان دهد چگونه حتی در کنش‌های فردی می‌توان بدون نیت کاری را انجام داد؛ اما زمینه و شرایط به‌نحوی بوده است که آن کار لزوماً از او صادر می‌شده است.

فرد A را تصور کنید که با گذاشتن فنجان روی قسمتی از نعلبکی که حتماً موقع برداشتن می‌افتد می‌خواهد یک شوخی به راه بیندازد. فرد B فنجان قهوه را برمی‌دارد و همان‌طور که باید، قهوه می‌ریزد. این درست است که A کاری انجام داد که به‌طور ضمنی باعث شد یا حداقل به ایجاد چنین کنشی کمک کرد؛ اما A قهوه را نریخت؛ B قهوه را ریخت. فرد B که ریختن قهوه را قصد نکرده بود، آن را ریخت؛ فرد A که قصد کرده بود آن قهوه را بریزد، آن را نریخت.

این مسئله در واقعیت‌های اجتماعی گستره وسیع‌تری پیدا می‌کند. از آن جمله می‌توان به بحث جدایی‌گزینی قومی^۱ اشاره کرد؛ آنجاکه هیچ‌یک از اعضای قومیت‌ها قصد ندارد جدایی‌گزینی در محیط زندگی‌اش اتفاق بیفتد؛ اما پیامد کنش‌های ایشان چنین امری است.

در نظریه معروف گیدنز، بحث عاملیت، مهم‌ترین بخش این نظریه را تشکیل می‌دهد. او هم در کلیت تعریف عاملیت و هم در مفاهیمی که برای توضیح عاملیت به‌کار می‌رود، ایده‌هایی دارد. او دیدگاه‌هایی که عاملیت انسانی را تنها براساس نیت‌ها تعریف می‌کنند، نادرست می‌داند (همان، ص ۳۹-۴۱).

الف) تعریف عامل

عاملیت از دیدگاه گیدنز ناظر به نیت‌های افراد در کنشگری نیست؛ بلکه به توانایی آنها در صدور کنش‌ها ارتباط پیدا می‌کند؛ زیرا عاملیت دارای قدرت است. عاملیت به مجموعه وقایعی که

2. reflexive monitoring

3. rationalization

4. motivation of action

۵. این واژه که ترجمه واژه "stratification" است، معادل‌های مختلف دارد که از جمله آنها به الگوی طبقه‌بندی و قشربندی است و ما در اینجا معادل «لایه‌بندی» را ترجیح دادیم. استفاده از این واژه از این رو اهمیت دارد که در نظریه «کنشگری ذهن آزاد» (= نظریه اعتباریات) علامه طباطبایی نیز به لایه‌های اعتباریات برای تبیین کنشگری انسان اشاره داشته‌ایم (حسنی و موسوی، ۱۳۹۸).

1. Ethnic segregation

به درستی توضیح دهد. توضیح «آگاهی گفتمانی» در برابر «آگاهی عملی» در ادامه خواهد آمد.

سوم: انگیزه کنش

انگیزه کنش، امری غیر از عقلانیت و نظارت است. انگیزه کنش به استعداد انجام کنش بازگشت دارد، نه به تداوم عادت وار صدور کنش توسط عامل. انگیزه‌ها بیشتر در شرایط نسبتاً غیرعادی خود را نشان می‌دهند؛ موقعیت‌هایی که امور عادی شده در آن موقعیت‌ها شکسته می‌شوند. آنچه در مورد انگیزه کنش در دیدگاه گیدنز بسیار با اهمیت است، نقش آن در رفتارهایی است که خارج از حالت عادی هستند؛ به نحوی که بیشتر کردارهای روزمره ما، به این معنا، دارای انگیزه نیستند (Cassell, 1993, p. 93). تهی بودن کنش‌های روزمره از انگیزه می‌تواند این عنصر را به مثابه منشایی برای برهم زدن وضعیت‌های عادی شده قرار دهد. وقتی عامل‌های مختلفی می‌توانند از قصدها و دلایل خود برای کنش‌هایشان سخن بگویند، این‌گونه نیست که ضرورتاً بتوانند در مورد انگیزه‌های کنش خود نیز حرفی برای گفتن داشته باشند. انگیزه‌های ناخودآگاه (البته نه صرفاً به معنای فرویدی آن)، ویژگی برجسته کردار آدمی هستند. مفهوم «آگاهی عملی» برای نظریه ساختارپردازی، بنیادین است. این همان ویژگی عامل انسانی است که ساختارگراها، بسان برخی دیگر از دیدگاه‌های عینیت‌گرا توانایی درک آن را ندارند. تنها در پدیدارشناسی، و برخی از روش‌شناسی‌های قومی در سنت‌های جامعه‌شناسی می‌توان شاهد مواجهه‌های جزئی و ظریف با طبیعت آگاهی عملی بود (Ibid).

نظریه گیدنز در عین توجه به آگاهی کنشگر در مقام تبیین عامل، نظارت دیگر کنشگران و همچنین وضعیت‌های اجتماعی و فیزیکی را نیز در نظر می‌گیرد. این مطلب همان چیزی است که حداقل یکی از منطقه‌های ورود ساختار به نظریه عامل است؛

ب) آگاهی عامل

غلبه بر ضعف اساسی رویکردهای ساختارگرایی و کارکردگرایی و حتی بر نظریه چارچوب مرجع کنش در پارسونز در نظریه گیدنز،

حول محور این نکته در مورد عامل است که هر کنشگر اجتماعی به میزان زیاد از شرایط بازتولید جامعه‌ای که عضو آن است آگاهی دارد (گیدنز، ۱۳۸۴، ص ۲۰). آگاهی در نظریه ساختارپردازی تنها آن سنخی از آگاهی نیست که کنشگر اجتماعی توانایی بیان زبانی آن را داراست؛ بلکه ناظر به مواردی نیز هست که از کنش اجتماعی کنشگر می‌توان دریافت او از موقعیت اجتماعی خود و این موضوع آگاه بوده است که چه کنشی را باید در این موقعیت انجام داد. از نظر گیدنز این نوع دوم، که آن را «آگاهی عملی» می‌نامد نیز داخل در آگاهی عامل است. از دیدگاه او غفلت از مسئله آگاهی عامل (که تنها در معنای محدودی تا پیش از دوره ساختارگرایی و کارکردگرایی مورد توجه بود)، اساسی‌ترین نقطه ضعف دیدگاه‌های علوم اجتماعی بوده است که طیف وسیعی را دربرمی‌گیرد (همان). در طرح کلی گیدنز، نظریه او در مورد کنشگر که با عنوان الگوی لایه‌بندی بدان اشاره شد، حول سه مجموعه روابط سازمان‌یافته در مورد آگاهی شکل می‌گیرد:

یک) ناآگاه: این بخش از آگاهی که در واقع، مرموزترین بخش آگاهی در انسان است، ناشی از امیال و مؤلفه‌های طبیعی انکارناپذیری است که بخش از کنشگری انسان را به خود اختصاص می‌دهد. تحریک میل ناخودآگاه، به‌طور طبیعی، مؤلفه‌های شناختی ناخودآگاه را درگیر می‌سازد (همان)؛ (Goldman, 1970, pp. 123-124). از نظر گیدنز، بخشی از شناخت و انگیزه‌های ناآگاه را می‌توان پذیرفت؛ اما نظریه‌هایی را که به‌طور قراردادی در اندیشه‌های علوم انسانی و اجتماعی در این باره ریشه‌دار شده‌اند، پذیرفتنی نیست (گیدنز، ۱۳۹۶، ص ۱۶). منظور گیدنز از این نظریه‌ها، نظریه فروید است. در واقع، گیدنز با این تقسیم سه‌گانه خود از آگاهی تلاش کرده است نظامی از آگاهی وابسته به کنشگری و عاملیت را در برابر دیدگاه سنتی روان‌شناختی متشکل از: خود (ego)، فراخود (super-ego) و نهاد (id) مطرح کند (Cassell, 1993, p. 94).

دو) آگاهی عملی: آگاهی عملی، دربردارنده همه کارهایی است که کنشگران در زمینه‌های زندگی اجتماعی به‌طور ضمنی از آنها آگاه‌اند؛ به‌گونه‌ای که حتی بدون قادر بودن به ارائه تعبیر گفتمانی مستقیم از آن کنش‌ها، به آنها ادامه می‌دهند.

نظریه تکاملی تاریخ (که مرتبه تکامل زیست‌شناختی است) آغاز می‌کند و به تدریج نشان می‌دهد چگونه تکامل زیست‌شناختی به کار علوم اجتماعی نمی‌آید و اینکه در علوم اجتماعی، واحد تکاملی دسترس‌پذیری وجود ندارد. این تقریر گیدنز وقتی به دنیای مدرن می‌رسد ویژگی خاص خود را نشان می‌دهد؛ جایی که جهان مدرن در یک وضعیت گسیخته از گذشته متولد می‌شود، نه در یک وضعیت پیوسته با آن. به عقیده گیدنز وظیفه جامعه‌شناسی، در واقع، تبیین هرچه بیشتر ماهیت این گسیختگی است (همان، ص ۲۵۵).

کنش

از منظر گیدنز، کنش، امری رها در اندیشه و جامعه و در دست عامل به‌تنهایی نیست که بتوان تصویری از آن گرفت و ادعای شناسایی آن را داشت. کنش را نه می‌توان بخشی از ساختار و نه بخشی از عامل دانست؛ بلکه تلاقی و برونداد عامل و ساختار در کنش نمایان می‌شود. از این‌رو، پیش از شناسایی کنش باید ساختار و عامل شناسایی شوند. ویژگی مهم کنش این است که موقعیت‌مند بوده و در فضا-زمان رخ می‌دهد.

از اینجاست که راه گیدنز از فلاسفه تحلیلی کنش جدا می‌شود؛ زیرا به نظر او آنها کنش انسانی را از زمینه‌مندی زمان-فضا رها و کنش را در موقعیتی خلاگونه لحاظ می‌کنند. برای دوری از این اشکال و دیدن کنش انسانی در موقعیت‌هایی از جهان که در درون آن رخ می‌دهد، گیدنز هستی‌شناسی زمان-فضا را که سازنده رویه‌های اجتماعی است، به‌عنوان بنیانی برای مفهوم ساختارپردازی (structuration) معرفی می‌کند. این هستی‌شناسی از زمان‌مندی و بنابراین به یک معنا از تاریخ شروع می‌شود (همان، ص ۳۴).

کنش و قدرت

مفهوم کنش از نظر منطقی با مفهوم قدرت پیوند دارد. از این‌رو، فلاسفه همواره از «توانایی»، «قادر بودن» یا «قدرت» در ارتباط با نظریه کنش سخن می‌گویند. از دیدگاه گیدنز این مفاهیم در فلسفه به‌ندرت به مفاهیم قدرت در جامعه‌شناسی مرتبط شده‌اند؛

«آگاهی عملی»، هم از «آگاهی گفتمانی» و هم از «ناآگاه» متمایز است (گیدنز، ۱۳۹۶، ص ۱۶). این نوع از آگاهی، اندوخته پنهان دانشی است که کنشگران در تکوین فعالیت اجتماعی از آن استفاده می‌کنند (گیدنز، ۱۳۸۴، ص ۲۰). مؤلفه آگاهی عملی، عنصر اساسی نظریه ساختارپردازی است (همان، ص ۱۸).

سه) آگاهی گفتمانی: دانشی است که کنشگران قادر به بیان آن در سطح کلامی هستند. همه کنشگران، میزانی از قدرت فهم گفتمانی برای تبیین نظام‌های اجتماعی که در ایجاد آن سهم هستند برخوردارند (همان، ص ۲۰).

ج) نسبت آگاهی، تاریخ و تکامل

مسئله تاریخ و تکامل از موضوعاتی هستند که حداقل در رویکردهای تکامل‌گرای تاریخی با قانون و تعمیم آن ارتباط مستقیمی پیدا می‌کنند؛ اما از آنجاکه یکی از دغدغه‌های اصلی گیدنز ارتباط موضوعات خرد با کلان است، مسئله تاریخ و تکامل، یکی از منطقه‌های تلاقی میان آگاهی و این دو موضوع به شمار می‌رود. طبیعی است که بحث از تاریخ در علوم اجتماعی مستلزم طرح مسئله زمان است؛ زیرا هرگونه ارائه تصویر از تاریخ بدون پیش‌فرض داشتن نظریه‌ای در باب زمان ناممکن است. از این‌رو، گیدنز در دیدگاه خود درباره عاملیت بر آن است که باید مفاهیم زمان و مکان وارد نظریه اجتماعی شوند (گیدنز، ۱۳۸۴، ص ۶۴).

از منظر گیدنز انسان‌ها تاریخ خود را با آگاهی از آن برمی‌سازند و عنصر زمان از طریق تاریخ با نظریه اجتماعی پیوند می‌خورد. پذیرش ماهیت بازتابی زندگی اجتماعی انسانی، مستلزم عدم پایبندی به تبیین رویکردهای ساختارگرا یا جریان‌های تکامل‌گرا (همچون مارکسیست‌ها) از تغییر اجتماعی است که مبتنی بر مجموعه‌های ساده و مستقل مکانیسم‌های علی صورت می‌گیرند. در این دیدگاه، آگاهی از جریان‌های تاریخی، نه تنها به عنصر ذاتی تاریخ تبدیل می‌شود، بلکه ابزار تغییر شکل تاریخ نیز هست (گیدنز، ۱۳۹۶، ص ۲۵۳). این نظریه در عین پذیرش دخیل بودن انسان‌های آگاه در ساخت تاریخ، حالت تکاملی تاریخ را نمی‌پذیرد. او برای رسیدن به این نظریه از منشأ رشد

می‌کنند و بسان قوانین طبیعت گریزناپذیرند. همچنین، نباید به سمت نظریه‌های توطئه رفت که معتقدند هرچه روی می‌دهد به این دلیل است که کسی آن را طراحی کرده است (گیدنز، ۱۳۹۶، ص ۳۱۰). تغییرات حاصل از نهادهای امروزی به طور مستقیم با زندگی فردی و بنابراین با «خود» ما در هم می‌آمیزند. در واقع، یکی از ویژگی‌های متمایز مدرنیته عبارت از تأثیرات متقابل فزاینده بین دو حد نهایی برون‌مرزی و درون‌مرزی است؛ بین تأثیرات جهانی از یک‌سو و گرایش‌های درونی از سوی دیگر (گیدنز، ۱۳۷۸، ص ۱۵). از این رو، جستجوی هویت شخصی با این تلقی گیدنز، مسئله‌ای جدید است که به نظر او در فردگرایی غربی ریشه دارد. از دیدگاه او هویت شخصی مسئله‌ای نوپدید است که در دوره‌های پیشامدرن، بسان دوره معاصر مورد تأکید نبوده است. با این وصف، مسئله مورد بحث او درباره خود^۲ و هویت شخصی در دنیای معاصر یعنی دنیای مدرن متأخر است نه فقط هویت شخصی در دوره مدرن (همان، ص ۱۱۱-۱۱۸).

شخصیت مدرن از سویی، شخصیتی است که تنها در «بدن» متجلی می‌شود و به همین جهت لازم است مکانیک «بدن» جدای از امور دیگر جاری در زندگی مطالعه شود. آنگاه که سخن از مکانیک می‌شود، مورد نظر، نیروهای بدنی و ساختارهای اجتماعی درونی هستند که شخص برای کنش‌های اجتماعی از آنها استفاده می‌کند و شخصیت خود را در درون آنها و از طریق آنها متجلی می‌کند. این شخصیت در واقع، در حال تولید و بازتولید امور روزمره‌ای است که از میان آنها عبور می‌کند و «خود» را می‌سازد؛ خودی که در «بدن» متجلی شده است (Giddens, 1984, p. 60). این شخصیت در دوره مدرن و به ویژه در دوره مدرنیته متأخر با مسائل متعددی روبه‌رو می‌شود که هر یک عناوین متعددی را در برابر گیدنز می‌گشاید.

«بیهودگی شخصی» و این احساس که زندگی چیز ارزشمندی برای ارائه ندارد در مدرنیته متأخر تبدیل به مسئله‌ای اساسی شده است. از منظر گیدنز این پدیده را باید با توجه به سرکوب بعضی پرسش‌های اخلاقی جستجو کرد که در زندگی روزمره مطرح می‌شوند بی‌آنکه پاسخی بیابند

در حالی که به نظر او ارتباط بین «کنش» با «قدرت» به سادگی قابل بیان است. کنش ذاتاً متضمن کاربرد «ابزار» برای دستیابی به پیامدهاست و از طریق دخالت مستقیم کنشگر در روند رویدادها مطرح می‌شود. کنش التفاتی با انجام دادن یا انجام ندادن کنشگر مرتبط است؛ اما قدرت، ظرفیت عامل را برای بسیج کردن منابع برای قوام بخشیدن به آن ابزارها آشکار می‌کند و در واقع، «قدرت» به توانایی دگرگون‌سازی کنش انسانی بازگشت دارد. با این وصف، آنجاکه بحث از تغییر و کنش اجتماعی در میان باشد، مؤلفه قدرت از مفاهیم اصلی خواهد بود (گیدنز، ۱۳۷۸، ص ۲۳۶-۲۳۷).

۲. انسان مدرن و مدرن اخیر به منزله موضوع

پیش از این بیان شد که در دیدگاه گیدنز نگاه به انسان، در دو منطقه کلی متجلی می‌شود: مرحله اول آنگاه که نظریه او به بحث ساختار و عامل به مثابه موضوع جاری علوم اجتماعی ورود پیدا می‌کند؛ و مرحله دوم آنجاکه این چارچوب نظری و مفهومی به مثابه ابزاری برای وی در راستای فهم وضعیت جدید جهان غرب و انسان برساخته این جهان نقش ایفا می‌کند. این جهان جدید در دوره معاصر، افزون بر حفظ ویژگی‌های بنیادین خود وضعیت متفاوتی پیدا کرده است. به همین دلیل گیدنز هم نام جدیدی برای این دوره اخیر جهان مدرن با نام مدرنیته اخیر^۱ انتخاب می‌کند و هم علوم اجتماعی متفاوتی را برای شناخت آن لازم می‌داند. بدین گونه که شناخت انسان مدرن و مدرن متأخر از سازوکارهای روش شناختی‌ای ممکن می‌شود که از طریق عناصر ایدئال انسانی در قالب نظریه درآمده‌اند.

گیدنز در این نوع دوم از نگاه به انسان نشان می‌دهد چگونه نهادهای مدرن، انسان امروزی غرب را برمی‌سازند؛ نهادهایی که بنیان‌های ساختاری مدرنیته برشمرده شده، از طریق قدرت ساختاری و به بازی گرفتن کنشگران در فعالیت اجتماعی، در فرهنگ و شخصیت افراد جامعه تأثیر می‌گذارند. با وجود این، گیدنز تأکید می‌کند نباید به سمت نظریه‌های عینیت‌گرایی منحرف شد که معتقدند هرچه روی می‌دهد در نتیجه نیروهای اجتماعی است؛ نیروهایی که همچون قوانین طبیعت عمل

از صفات جسمانی ارگانسیم مرتبط‌اند؛ اما از آنجاکه فروید اینها را در طرحی بسیار جبرگرایانه ارائه کرده است، برای معنادار کردن تفاوت‌های بین جوامع و درون آنها، طرحی انعطاف‌پذیرتر موردنیاز است (گیدنز، ۱۳۹۶، ص ۸۰-۸۱). هر دوی این دیدگاه‌ها در تلاش‌اند تا آغازین مرتبه رشد شخصیت را در رابطه کودک و مادر جستجو کنند، این روند را تا شخصیت افراد و تفاوت‌های اجتماعی افراد پیش برند و در واقع، تمام شخصیت را در چگونگی شکل‌گیری رابطه اجتماعی توضیح دهند؛ به‌نحوی که عناصر دیگر تنها به‌عنوان زمینه‌هایی برای این نوع مؤلفه‌ها برای شکل‌گیری شخصیت به‌شمار می‌روند. حتی مسئله «وجود» که در این نظریات مطرح می‌شود، وجودی در نسبت با فضا-زمان و در نتیجه با کنش و بدن است.

آنچه از دیدگاه گیدنز پیش از «من اجتماعی»^۳ وجود دارد، مرتبه ارگانسیم بدنی است که ناآگاه، نماینده آن است؛ بدین معنا که نمی‌توان هیچ وجه شناختی غیر از مرتبه «من اجتماعی» در انسان شاهد بود و هر آنچه با عنوان شخصیت مطرح می‌شود، در منطقه این «من» است. با این وصف، سخن گفتن از شخصیت بیرون از این منطقه، تصویر روشنی برای وی ندارد.

احساس اعتماد به استمرار جهان ابژه و کالبد فعالیت اجتماعی، بر روابط مشخص بین عامل فردی و زمینه‌های اجتماعی مبتنی است و کنشگر از طریق آنها در جریان زندگی روزمره حرکت می‌کند. اگر نتوان سوژه را به‌جز از طریق ساخت بازتابی فعالیت‌های روزانه در رویه‌های اجتماعی درک کرد، نمی‌توان عوامل پیشران شخصیت را جدا از امور عادی زندگی روزمره (که بدن از میان آنها عبور می‌کند و کنشگر، آنها را تولید و بازتولید می‌کند) درک نمود. مفهوم عادی‌شدن (Routinization) آن‌طور که در آگاهی عملی بنا شد، محور نظریه ساختارپردازی است. امور عادی، هم برای استمرار

(گیدنز، ۱۳۷۸، ص ۲۵). دلیل پاسخ نیافتن این پرسش‌ها آن است که از دوره‌های اولیه اجتماعی (حتی توسط جامعه‌شناسان پیشرو) غیراخلاقی بودن نهادها و سازه‌های مدرن تئوریزه شدند و مسیر پاسخ‌گویی اجتماعی به این پرسش‌ها به‌نحوی بنیادین با تحویل اخلاق به اجتماع مسدود شد.

به نظر گیدنز انزوای وجودی که امروزه به جهت تسلط نهادها و سازه‌های مدرنیته دچار آن شده‌ایم، چندان ارتباطی با جدایی فرد از دیگران ندارد؛ بلکه بیشتر معلول جدایی از منابع و سرچشمه‌های اخلاقی است؛ منابعی که برای نیل به زندگی رضایت‌بخش لازم به نظر می‌رسد. تصویر بازتابی «خود» که دوره مدرن تلاش داشت تا توسط انسان برساخته شود، طرح‌ها و برنامه‌هایی را برای تحقق و تسلط بر خویش‌شان ارائه می‌کند که این امکانات صرفاً به معنای تعمیم کنترل‌های نظام‌یافته جامعه مدرن به «خود» افراد است و مفهومی اخلاقی دربر ندارد. حتی بحث جدید اصالت (Authenticity) نیز که برای متحقق‌ساختن خویش‌شان خویش است و اصالت وجودی را مطرح می‌کند، گرچه می‌تواند هم نوعی ارزش ممتاز و شاخص و هم نوعی چارچوب محسوب شود، ولی از نظر اخلاقی به‌منزله نوعی بدلکاری نمایشی است (گیدنز، ۱۳۷۸، ص ۲۵).

مدرنیته اشخاص و هویت آنان را شکل می‌دهد و با پیش رو گذاردن مشکلات و راهکارهایی برای افراد انسانی، تمام اینها را بر «من» اجتماعی بار می‌کند. از این رو، مسئله «اعتماد»^۱، از اصلی‌ترین و پایه‌ای‌ترین بحث‌های شکل‌گیری شخصیت در دوره مدرن و مدرنیته متأخر است. گیدنز در توضیح نظریه اعتماد اساسی به‌عنوان پایه نظریه شخصیت، از مسئله اعتماد کودک به مادر آغاز می‌کند. از دیدگاه او در همه جوامع، پرورش اولیه کودک تحت تسلط یک عامل منحصر به فرد مادرانه قرار دارد که تقریباً همیشه مادر زیستی^۲ بچه است. از دیدگاه گیدنز مراحل نخستین رشد شخصیت، به‌ویژه با ثبات نیازها یا تنش‌های ناشی

۳. من اجتماعی در واقع، تمام هویت انسان مدرن و مدرن متأخر است؛ بدین معنا که تمام هویت انسان در این دوره توسط جامعه ساخته می‌شود. یعنی مدرنیته و مدرنیته متأخر جایی برای من فردی برای شکل‌گیری شخصیت باقی نمی‌گذارد. با این وصف، نمی‌توان مرحله قبل از من اجتماعی را مرحله‌ای با عنوان من فردی دانست؛ بلکه تنها وضعیت ارگانسیم بدنی اشخاص است که پیش از من اجتماعی قرار دارد.

1. trust

۲. مادر زیستی مفهومی معمول در برابر مادر اجتماعی است. مادر زیستی به مادری گفته می‌شود که نوزاد از او متولد می‌شود. مادر اجتماعی مادری است که تربیت کودک برعهده اوست. این دو می‌توانند در یک فرد مصداق یابند و می‌توانند در صورتی که کودکی مادر زیستی خود را از دست داد و توسط فرد دیگری تربیت شد در دو نفر مصداق یابند؛

انسانی به معنای آگاهی داشتن از هستی است و این غیر از آگاهی داشتن از هویت شخصی می‌باشد؛ هر چند این دو مفهوم در جریان تجربه رشد کودک، ارتباط نزدیکی با یکدیگر دارند. مبارزه هستی در برابر ناهستی، تلاش دائمی انسان است، نه برای پذیرفتن واقعیت؛ بلکه برای ایجاد نقاط مرجع هستی در جریان وقفه‌ناپذیر امور روزمره. به تعبیر کرکگارد، وجود به معنای یک طرز بودن در جهان است و از همین رو همه موجودات انسانی با کنشگری در زندگی روزمره به پرسش «هستی چیست؟» پاسخ می‌گویند (همان، ص ۷۵-۷۶).

از همین جا می‌توان به تفاوت عمیق و در واقع، اشتراک لفظی میان مفهوم وجود در فلسفه اسلامی و فلاسفه اگزیستانسیالیسم همچون کرکگارد اشاره کرد؛ زیرا هستی در اندیشه اگزیستانسیالیسم در بهترین حالت، یک وضعیت پدیداری و البته وابسته به انسان مدرن و مدرن متأخر است. اما وجود در فلسفه اسلامی و به ویژه در فلسفه ملاصدرا وضعیت عینی و خارج از اذهان دارد که قوام هر موجودی مبتنی بر آن است.

ب) «بدن» به منزله «خود»

بدن، شیء معینی است که مجبور به زندگی در آن هستیم؛ جایگاه احساس آسایش و لذت و درعین حال، جایگاه بیماری‌ها و دردها. به تعبیر گیدنز، پیکر ما تنها نوعی موجودیت طبیعی نیست که مالکیت آن را به ما تخصیص داده باشند؛ بلکه بدن نوعی کنش-نظام (action-system) و گونه‌ای از عمل (praxis) است؛ عملی در قالب کنش‌های متقابل زندگی روزمره که از ارکان عمده تثبیت مفهوم منسجم هویت شخصی است (Giddens, 1991, p.100).

همان‌گونه که بیان شد، «خود» در اندیشه گیدنز، بدن‌مند است. آگاهی به خطوط پیرامونی و مختصات بدنی، منشأ نخستین کاوشگری‌های کودک برای آشنایی با مختصات اشیا و آدم‌های دنیای خارج است. کودک نمی‌آموزد که دارای بدن است، مگر اینکه تغییرات بدنی خود را در نسبت با اوضاع و احوال بیرونی درک کند؛ زیرا خودآگاهی، ناشی از تغییراتی بدنی است نه در اثر رویدادهای خارجی. کودک نخستین اطلاعات مربوط به

شخصیت کنشگر (آن‌طور که در مسیر فعالیت‌های روزمره پیش می‌رود) و هم برای نهادهای جامعه (که فقط از طریق بازتولید مستمرشان وجود دارند) اساسی هستند (Giddens, 1984, p. 60)؛ گیدنز، ۱۳۹۶، ص ۸۷-۸۸).

الف) پرسش‌های وجودی انسان

از نکات مهم در اندیشه گیدنز این است که پرسش‌های وجودی در اندیشه انسان قابل توسعه به طبیعت انسان در سراسر تاریخ نیستند؛ بلکه تنها خود را در بن اندیشه شکل گرفته و انسان ساخته شده در دوره مدرن نشان می‌دهند. به دیگر سخن، از آنجاکه پرسش‌های وجودی نتیجه عنصر بازتابی بودن مدرنیته هستند (گیدنز، ۱۳۷۷، ص ۱۱۰)، از این رو، در اندیشه گیدنز از جایگاهی زمانی-مکانی برخوردارند. به همین دلیل معنایی که گیدنز برای انسان و موجودیت انسانی مطرح می‌کند به طور مستقیم با مسئله کنشگری انسانی و در نتیجه با فضا-زمان مرتبط است. به عبارت دیگر، کنش در موقعیت انتزاعی رخ نمی‌دهد. از منظر گیدنز انسان بودن بدین معناست که در تمام حالات و زمان‌ها و به هر تفسیر و تعبیری که باشد، بدانیم چه می‌کنیم و چرا چنین می‌کنیم. بنیاد این دیدگاه در پدیدارشناسی وجودی و فلسفه ویتگنشتاین قابل مشاهده است (گیدنز، ۱۳۷۸، ص ۵۹). او بعد از این تفسیر خاص از انسان بودن، مسئله «ایمن بودن هستی‌شناختی»^۱ را به عنوان شالوده شکل دهنده به شخصیت مطرح می‌کند؛ مسئله‌ای وجودی که با اعتماد در مراحل اولیه زندگی شخص، نخستین شالوده شخصیت را شکل می‌دهد. گیدنز در این راستا به بررسی پرسش‌های وجودی انسان می‌پردازد: نخستین پرسش وجودی که کودک در جریان نخستین دوره رشد روانی بدان پاسخ می‌دهد به نفس هستی (Existence itself in) مربوط می‌شود. پاسخ به این پرسش وجودی در واقع، همراه با کشف نوعی چارچوب وجودی برای واقعیت بیرونی است. به نظر گیدنز هنگامی که کرکگارد برای نمونه، اضطراب را به عنوان مبارزه هستی در برابر ناهستی به تحلیل می‌کشد، در واقع، به طور مستقیم به این موضوع اشاره می‌کند که «بودن» برای فرد

1. ontological security.

است که نظارت بازتابی را شرط ضروری هر نظریه اجتماعی می‌داند.

د) لگدکوب‌شدن اخلاق در مدرنیته

تمایز میان «احساس شرمساری» و «احساس گناه» از نکات کلیدی در تمایزهای واژگانی است که به مبنای قضاوت‌ها و رفتارهای انسان در دوره مدرن منجر شده است. این دو احساس از جهت منبع تولیدکننده آنها از یکدیگر متمایز می‌شوند. منبع اولی اجتماع و منبع دومی دین و اخلاق است؛ به نحوی که هر یک از جامعه، اخلاق و دین با هنجارهایی که دارند عملکرد برخلاف خود را با تولید یک احساس در درون افراد درونی‌سازی می‌کنند و موجب شکل‌گیری شخصیت فرد می‌شود.

به نظر گیدنز در جامعه مدرن احساس شرمساری بسیار بیشتر از احساس گناه در شکل‌گیری روحیه افراد مؤثر است (۱۳۷۸، ص ۱۰۳) و این واقعیت ناشی از توسعه نهادهای جامعه مدرن است. گیدنز در متنی که در حالت نوشتاری نیز بر آن تأکید شکلی می‌گذارد می‌نویسد: از نتایج توسعه نهادهای جامعه مدرن، سرکوب کردن دسته‌ای از مؤلفه‌های اساسی وجودی و اخلاقی زندگی انسانی است که در گوشه‌ای لِهیده شده‌اند^۱ (Giddens, 1991, p. 168).

البته این سرکوب‌های نهادی، سرکوب‌های روان‌شناختی فرویدی نیستند و به درونی‌سازی صورت‌های دقیق آگاهی وابسته نمی‌باشند؛ بلکه برعکس به تکرار مکانیسم شرمساری مرتبط است که به طبیعت «باز» هویت شخصی باز می‌گردد؛ این مکانیسم به تدریج به گونه‌ای محتوایی جایگزین مکانیسم گناه می‌شود (Giddens, 1991, p. 168).

گیدنز شخصیت را امری شکل گرفته براساس ساختارها و نهادهای مدرنیته تعریف می‌کند و شکل‌گیری شخصیت نیازمند یک امر درونی است که توانایی شکل‌دهی به شخصیت را دارد. این امر درونی چیزی نیست جز احساس شرمساری ناشی از تخطی از اصول ساختار جامعه است. در مقابل این احساس، احساس دیگری وجود دارد با نام احساس گناه؛ اما احساس گناه

۱. حالت ابتالیک متن از خود گیدنز است.

بدن خویش را از طریق مواجهه عملی با دنیای عینی و با اشخاص دیگر کسب می‌کند. به تعبیر دیگر، واقعیت از خلال کنش روزمره به چنگ می‌آید. بنابراین، بدن فقط نوعی هویت ساده نیست؛ بلکه امری تجربه‌شدنی به مثابه وسیله‌ای عملی برای کنار آمدن با اوضاع و احوال بیرونی است (Ibid: 57).

بدن، اضطراب و اعتماد

در اندیشه گیدنز مسئله محوری اضطراب در دوره مدرن پیوند عمیقی با موضوع امنیت دارد. به نظر او گرچه امنیت با نحوه بودن در جهان سروکار دارد، اما پدیده‌ای عاطفی است نه شناختی و از این رو جایگاه آن را نباید در بخش آگاهانه شخصیت جستجو کرد؛ بلکه در سطح ناآگاه باید در پی آن بود. او با وجود اینکه فلاسفه عمدتاً مسئله اضطراب را در سطح شناختی و آگاهانه انسان قرار داده‌اند، بر آن است که این سطح شناختی واقعی نیست؛ بلکه نتیجه بازتابی بودن مدرنیته است (گیدنز، ۱۳۷۷، ص ۱۱۰).

به بیان گیدنز، ورود اضطراب به هر لایه از زندگی شخصیت مدرن، مانعی برای شکل‌گیری «خود» است. او از این نوع ویژه از ارتباط میان بدن و اضطراب، پیامدهایی برای بحث هویت شخصی و به دنبال آن روان‌شناسی استخراج می‌کند که لازم به پیگیری است (حسینی و موسوی، ۱۴۰۰).

ج) «مدیریت بدن» به منزله عاملیت

گیدنز پس از تثبیت اینکه «خود» انسان در بدن او متجلی می‌شود، به ارتباط آن با کنشگری و عاملیت انسان می‌پردازد؛ نوعی کنشگری که بتواند شرایط ساختارهای مدرن را برآورده کند. از دیدگاه وی، برای آنکه بتوانیم همسان با دیگران در تولید و بازتولید روابط اجتماعی به مثابه کنشگر سهیم باشیم باید بتوانیم نظارتی مداوم و موفقیت‌آمیز بر چهره و بدن خویش داشته باشیم. البته یک کنشگر باصلاحیت تنها کسی نیست که بتواند چنین کنترل مداومی را به طور پیوسته اعمال کند؛ بلکه باید بتواند آن را به دیگران نیز نشان دهد (Giddens, 1991, p. 100)؛ گیدنز، ۱۳۷۸، ص ۸۷). این همان بخشی از نظریه ساختارپردازی گیدنز

در این وضعیت چون برآمده از اصول و قوانین اخلاقی است، و سنخیتی با نهادها و ساختارهای مدرن ندارد امری بیرون از شخصیت محسوب شده و بنابراین، نقش چندانی در شکل‌گیری هویت نخواهد داشت. اما این احساس گناه اگر بخواهد نقشی در شکل‌دهی شخصیت ایفا کند، صرفاً در اطراف ساختارها و بیرون از منطقه اصلی شکل‌گیری هویت، تلاش‌هایی حاشیه‌ای انجام می‌دهد. از این رو، در دوره مدرن و مدرن اخیر، هویت شخصی و «خود»، بر مبنای احساس شرمساری ساخته می‌شود نه بر اساس احساس گناه.

ه) شکل‌دهی نهادی سبک زندگی به هویت شخصی

از منظر گیدنز در مدرنیته اخیر بحث سبک زندگی کاملاً با مسئله هویت شخصی و امنیت وجودی مرتبط است. گرچه الگوهای جامع سبک زندگی (patterns lifestyle) چندان متعدد نیستند و از تعداد انتخاب‌های موجود در تصمیم‌گیری‌های راهبردی روزمره ما کمترند، اما همگی در این هدف نهایی مشترک‌اند که نظم‌ی که با آن، عادات و گرایش‌ها را ایجاد می‌کند باید احساس تداوم امنیت وجودی (security ontological) شخص را به دنبال داشته باشد. این جهت‌گیری عام در سبک‌ها و انتخاب‌های ماست که شخصیت ما را می‌سازد و امنیت وجودی ما را در برابر اضطراب‌ها و خطرات بیرونی تأمین می‌کند. از این رو، شخصی که به سبک زندگی خاصی متعهد است، باید دیگر گزینه‌ها را به‌عنوان اموری «بیرون از شخصیت» (character of out) خود محسوب کند؛ زیرا برخی از این انتخاب‌ها با روندی در تضاد است که شخصیت او را تحت یک الگوی سبک زندگی شکل می‌دهد؛ همان‌گونه که افراد دیگری که با او در ارتباط‌اند نیز چنین حسی دارند (Giddens, 1991, p. 83).

این در حالی است که انتخاب یا خلق سبک زندگی نیز به‌نوبه‌خود، متأثر از ساختار و وضعیت‌هایی مثل نظارت بازتابی است که سازنده تصمیم‌های عامل هستند. برای نمونه، سبک‌های زندگی از فشارهای گروهی، مشاهده‌پذیری مدل‌های رفتاری و نیز از اوضاع و احوال اقتصادی اجتماعی متأثرند (Ibid). با این وصف، هویت شخصی حاصل‌شده از طریق امنیت وجودی،

مفهوم اصلی در سبک زندگی است؛ زیرا سبک زندگی از طریق ایجاد امنیت وجودی، تضمین‌کننده هویت شخصی است. الگوهای سبک زندگی در صورتی می‌توانند ضامن امنیت وجودی شخص باشند که بتوانند خود را با فشارهای گروهی، مدل‌های رفتاری قابل مشاهده، و نیز با اوضاع و احوال اقتصادی اجتماعی جامعه تطبیق دهند (Ibid: 82).

سبک‌های زندگی، عملکردهای عادی‌شده (routinised) هستند؛ عملکردهایی که در عادات پوشش، خوراک، گونه‌های کنشگری و محیط مطلوب برای مواجه شدن با دیگران تجمیع شده‌اند؛ اما عملکردهای عادی‌شده‌ای که از آنها تبعیت می‌شود، به شکل انعطاف‌پذیری در پرتو طبیعت متحرک هویت شخصی در معرض تغییرند. هر یک از تصمیم‌گیری‌های کوچک شخص در زندگی روزمره مبنی بر اینکه چه بپوشیم، چه بخوریم، در محیط کار چگونه رفتار کنیم و پس از پایان کار با چه کسی ملاقات کنیم، همگی در راستای امور عادی‌شده هستند. همه این‌گونه انتخاب‌ها (و همچنین، انتخاب‌های مهم‌تر و سرنوشت‌سازتر) تصمیم‌گیری‌هایی هستند که نه فقط درباره چگونه عمل کردن، بلکه تصمیماتی درباره چگونه بودن خویش است. هرچه حرکت اشخاص در وضعیت پسااستی بیشتر باشد، سبک زندگی با هسته اصلی هویت شخصی (که او می‌سازد و بازسازی می‌کند) ارتباط بیشتری برقرار می‌کند (Giddens, 1991, p. 82).

از منظر گیدنز سبک زندگی در واقع، ابزاری نهادی برای مدرنیته متأخر است که می‌تواند از طریق عادی‌سازی، هویت اشخاص را بسازد. چنان‌که پیشتر نیز توضیح داده شد، این عادی‌سازی عموماً با بیرون راندن اخلاق به‌عنوان امری بیرونی برای شکل دادن به هویت شخصی در دوره مدرن متأخر همراه است. عادی‌سازی (به‌مثابه مهم‌ترین عنصر نظریه ساختارپردازی گیدنز)، زمینه‌های نهادی شخصیت مدرن را شکل می‌دهد و شخصیت مدرن نیز با کنشگری برطبق آنها به ساختارها وجود می‌بخشد. در واقع، این ساختارها شرایط نهادی هستند که مدرنیته و در دوره کنونی، مدرنیته متأخر برای کنشگران اجتماعی به ارمان می‌آورد. در این وضعیت نیز چون سبک زندگی به‌عنوان

انسانی بر وجود خویش از دست می‌رود و یک محدودیت بیرونی در برابر آن پدیدار می‌شود (Giddens, 1991, pp. 162-163). این محدودیت از آن جهت بیرونی است که نهادهای مدرن توانایی تغییر و هدایت آن را ندارند و با این وصف، پایان شخصیت مدرن در این نقطه واقعی از زندگی رقم می‌خورد؛ واقعیتی که مدرنیته نمی‌خواهد انسان با آن مواجه شود؛ زیرا غیر واقعی بودن امنیت بنیادین وجودی و اعتماد بنیادین مورد نظر مدرنیته را آشکار می‌کند.

نتیجه‌گیری

شناخت انسان در علوم اجتماعی تنها یک محتوا و داده نیست؛ بلکه اصلی‌ترین بخش شناخت انسان در علوم اجتماعی، معرفت روش‌شناختی از انسان است؛ جایی که نظریه‌ها و مفاهیم اصلی علوم انسانی و اجتماعی بدان واسطه شکل می‌گیرند. در این راستا، گیدنز دو گونه شناخت از انسان در علوم اجتماعی را شناسایی کرده است: در گونه اول، انسان ایدئال در جهان مدرنیته به شکلی نظری مطالعه می‌شود که نظام مفاهیم نظریه ساختارپردازی گیدنز را شکل می‌دهد و در این حالت نظریه اجتماعی شکل می‌گیرد؛ اما در گونه دوم، گیدنز با استفاده از همین نظریه انسان‌هایی را شناسایی می‌کند که تاریخ و نظام جامعه در دوران مدرنیته آنها را ساخته است. توانایی تمایز میان این دو نوع از شناخت انسان راه شناسایی علوم اجتماعی به‌عنوان دانشی بر پایه شناخت روش‌شناختی از انسان را به روی متفکرین می‌گشاید.

زمینه‌ای نهادی عمل می‌کند، شرایط و عینیت‌های اجتماعی حاکم بر افراد خاص و گروه‌های اجتماعی را در هم می‌شکند و خود را به شکل مسلط بر زندگی ایشان وارد می‌کند.

و) پایان انسان مدرن با مرگ

به اعتقاد گیدنز، مرگ جایگاه سهمگینی در زندگی انسان و بنابراین، در هر امر برساخته بشری دارد. مرگ واقعیتی است که انسان و به‌ویژه شخصیت برساخته انسان مدرن را بدون هرگونه دفاع و اعتمادی مورد هجمه قرار می‌دهد؛ واقعیتی که همه آنچه نظام‌های مدرنیته قصد ساختن آن را داشتند، از میان برمی‌دارد و در واقع، علامت سؤالی در مقابل نظام‌های ارجاعی داخلی مدرنیته قرار می‌دهد. بنابراین، مواجهه انسان با پدیده مرگ مقتضی اخلاقی‌سازی مجدد زندگی اجتماعی است (هیفی، ۱۳۹۶، ص ۲۳۰)؛ در حالی که اخلاقی‌سازی، امری برخلاف اقتضانات نهادهای مدرنیته اخیر است. اینجاست که مسئله عادی‌سازی در مورد مسئله مرگ نیز وارد جریان می‌شود و تلاش می‌کند تا افزون‌بر دور کردن یاد مرگ از ذاکره انسان‌ها، آن را به امری تکنیکی تبدیل کند (Giddens, 1991, p. 162). همان‌گونه که اخلاق نسبت به اقتضانات نهادهای مدرن امری بیرونی محسوب می‌شود، یاد مرگ نیز در این منظر، عاملی برون ذاتی (factor extrinsic) برای وجود انسانی است. منظور از وجود انسانی در اینجا وجود برآمده از امنیت وجودی و اعتماد بنیادین در دوره مدرن است. به همین دلیل که یاد مرگ برهم‌زننده این وجود و امنیت وجودی است، آن را نمی‌توان بخشی از نظام‌های ارجاع درونی مدرنیته دانست (Ibid: 162-163).

با این وصف، یاد مرگ یک خطر غیرقابل کنترل برای شخصیت مدرن و البته مدرنیته است که هیچ برنامه‌ای برای کنترل و مدیریت آن نمی‌توان داشت و از سویی دیگر، نمی‌توان بدان نزدیک شد تا بتوان تجربه‌ای از مواجهه با آن اندوخت و شخصیت را در فراسوی آن امتداد داد. از این رو، لازم است مرگ هرچه بیشتر از منظر دید همگان پنهان و به‌نحوی عادی‌سازی شود که از چشمان ما دور نگه داشته می‌شود. بنابراین، از دیدگاه گیدنز مرگ برای انسان مدرن نقطه صفر می‌شود و آن چیزی نیست جز لحظه‌ای که کنترل

منابع

۱. پیرسون، کریستوفر (۱۳۸۰)، معنای مدرنیت، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران: کویر.
۲. حسنی، سیدحمیدرضا و هادی موسوی (۱۴۰۰)، انسان‌کنش‌شناسی پسا مدرنیت، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۳. گیدنز، آنتونی (۱۳۷۷)، پیامدهای مدرنیت، ترجمه محسن ثلاثی. تهران: مرکز.
۴. _____ (۱۳۷۸)، تجدد و تشخص، تهران: نشر نی.
۵. _____ (۱۳۸۷)، جهان رها شده، ترجمه علی اصغر سعیدی و یوسف حاجی عبدالوهاب، تهران: علم و ادب.
۶. _____ (۱۳۹۶)، ساخت جامعه، تهران: نشر علم.
۷. _____ (۱۳۷۸)، سیاست، جامعه‌شناسی و نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
۸. _____ (۱۳۴۸)، مسائل محوری در نظریه اجتماعی کنش، ساختار و تناقض در تحلیل اجتماعی، تهران: سعاد.
۹. هیفی، برایان (۱۳۹۶)، مدرنیت متاخر و تغییر اجتماعی، تهران: کویر.
10. Cassell, Philip. (1993), *The Giddens Reader*. London: Mac Millan Press, LTD.
11. Edwards, Jane. (2016), *Socially-Critical Environmental Education in Primary Classrooms*. New York: Springer.
12. Giddens, Anthony (1991), *Modernity and Self-Identity*. Cambridge : Polity.
13. _____ (۱۸۸۴)، *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. UK: Polity.
14. Goldman, Alvin I. (1970), *Theory of Human Action*. Princeton Legacy Library.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی